

Česko-slovenský problém na ruském pozadí

Ivo POSPÍŠIL (BRNO)

Bilaterální vztahy bývají často barvitě dokreslovány dalším vztahovým komponentem. Česko-slovenské vztahy a pojmání Slovenska a Slováků v českém prostředí může dokreslit komponent maďarský, německý, často i polský, ale – vzhledem k „nadstandardnímu“ působení ruské kultury v průběhu 19. a 20. století – to může být i komponent největšího východoslovanského a slovanského národa a země – Rusů a Ruska. Nedávno Rusové sami vydali vynikající sborník o přítomnosti a působení Slováků v dřívějším hlavním městě Ruské říše Sankt-Petěrburgu. Editovali jej dva zkušení badatelé a přispěli sem mnozí významní bohemisté a slovákisté, literární vědci, historikové a politologové.¹

Samo téma je atraktivní, pozoruhodně reflektující paradoxy dějin (mnohem více než naše sporé politologické analýzy), ukazující reálný život lidí v politice uprostřed národnostních tlaků a víru převratných událostí 20. století: kdo si myslí, že je to jen minulost bez souvislosti se současností, mýlí se. Jako by slovenská emoce ovládla i jednu z editorek a autorek sborníku, zkušenou I. M. Poročkinovou, neboť se nám hned v úvodních větách svého úvodu (Вместо предисловия) snaží namluvit, že Slovinci a Chorvati patří k západním Slovanům. Těžko říci, zda je to charakteristika politická nebo zdali se autorka nechala unést jejich současným geopolitickým začleněními, ale běžná jazyková charakteristika je ovšem jiná, i když by proti pojetí Poročkinové dnes oba národy příliš nenamítaly.

Ve svém náčrtu rusko-slovenských vztahů se noří do hluboké minulosti a nevím, zda při tom nepodléhá spíše mytickým představám než historicky doloženým faktům. Nevím, zda o části obyvatel Velké Moravy lze mluvit jako o Slovácích nebo zda je vůbec možné mluvit vzhledem k té době o národech v dnešním slova smyslu, spíše o jejich předchůdcích

¹ Словаки в Петербурге. Slováci v Petrohrade. Редакторы О. В. Акбулашова, И. М. Порочкина. Издательство „Глобус“, Санкт-Петербург 2006.

– rozhodně však Velká Morava do této tradice patří. Zmínka o Morici Beňovském (1746–1786, píše se v různých jazycích různě) ukazuje na relativitu národností: byl to Slovák, Polák, Maďar? Pocházel snad z polsko-slovenského rodu od Trnavy, tedy z Uher: tehdy se vše chápalo přece jen jinak než v následujícím národně vypjatém 19. století. V roce 1806 se v Sankt-Petěrburgu usadil portrétní malíř Ján Rombauer (1782–1849) na pozvání senátora Iljinského, s nímž se seznámil v lázních Bardejov. Jistě nejvýznamnější postavou byl rektor Petrohradské univerzity, ekonom Michal Baluďanský. Autorka se dále zmiňuje o vlivu idejí J. Kollára a P. J. Šafárika na slovanskou koncepci, píše o významné studii A. M. Pypina a V. D. Spasoviče *Обзор истории славянских литератур* (1865), o působení Michaila Fjodoroviče Rajejského (1811–1884) na řadu Slováků – tu by bylo třeba se výrazněji zmínit o L. Štúrovi, což tu krátce učiníme.

Jde především o Štúrův spis *Das Slawenthum und die Welt der Zukunft, Botschaft eines Slowaken vom Jahre 1855 an alle slawischen Völker* (rukopis vznikl nejpravděpodobněji roku 1855, bratislavské vydání Josefa Jiráska je z roku 1931) a jeho ruské souvislosti; vše pak vrcholí tzv. Pypinovým epitafem panslavismu (F. Wollman) z roku 1865 (jde ovšem právě o *Обзор истории славянских литератур*). Především je nutné pochopit poetiku původního titulu a podtitulu, tedy *Das Slawenthum und die Welt der Zukunft, Botschaft eines Slowaken vom Jahre 1855 an alle slawischen Völker*. Je to tedy výzva národům, poslání, dopis, který se obrací ke všem slovanským národům, je to vize, i když utopická, je to určitý program, i když neuskutečnitelný, ale vycházející z dobové, možná příliš emotivní analýzy poměrů v určitém zlomovém momentu slovanských i slovenských dějin.

Štúr ve své německy psané knize klade proti sobě Západ a Východ a na Západě nachází dost různých vad, zejména nestabilitu a neustálé násilné změny (citujeme přesně podle Jiráskovy edice, tedy s původním pravopisem): „In politischer Beziehung stürzt der Westen aus absoluten Monarchien in konstitutionelle Staaten, aus diesen wieder in politische und zuletzt in sociale und communistische Republiken, wo dann Alles mit Auflösung der Menschheit und Vernichtung jeder Menschlichkeit endet. Diese Überstürzen hat noch das Fatale an sich, daß der Westen einmal in diesen Strudel der Bewegung dahingerissen, in demselben nicht aufzuhalten ist. Das ist kein Halt und keine Ruhe, hier will alles vorwärts, hier drängt alles, hier pocht alles, hier erblickt alles das endliche, ersehnte Glück – im Verderben! Revolutionen auf Revolutionen werden da folgen

und nach einer jeden, werden die Völker des Westens schlechter daran sein, ale früher. Die nachkommenden Generationen werden immer toller und schlechter, sie leben schon in dieser Luft, sie schöpfen aus ihr ihre Nahrung; die Erziehung trägt das Gepräge des westlichen Zeitgeistes; ist schlaff, matt, entsagend aus Grundsatz jeder Strenge; Verweichlichung, Genuß, Üppigkeit, tritt immer mehr an die Stelle der alten Entbehrung, des Ernstes, der alten Thatkraft: rollen also mögen die Räder des Wagens fort, denn umzukehren sind sie nicht, rollen mögen sie mit den Geschlechtern des Westens, bis nicht ein mächtiger Arm am Abgrunde sie aufhält.“ Naopak u Rusů vidí přichylnost k carovi a jeho autokracii: „In Rußland hängt das Volk an seinem Gosudarj, dem Cären, mit unendlicher Liebe und Begeisterung, erweist ihm jeden Achtung und Ehrfurcht, die auch zum Besten des Ganzes fortbestehen und sich immerfort in dieser Innigkeit und Frische erhalten möge, unterordnet sich unter die Gebote der Cäre mit Freuden in der Übersetzung, seine Cäre könnten unmöglich Böses für das Volk anstreben, bringt bereitwillig selbst die größten Opfer dar, doch in allem diesen findet kein Verständiger einen serwilen Zug.“ (Citujeme tu z Jiráskovy bratislavské edice s českými anotacemi z roku 1931 – podrobněji viz naši studii²).

Štúrovo plédování pro ruštinu jako jediný spisovný jazyk slovanský je tu příznačné („Alle die slawischen Literaturen mit Ausnahme der russischen sind auf kleinere Stämme u. folglich kleine Gebiete beschränkt, demzufolge könnte in der Wahl der allgemeinen slawischen Literatur-Sprache nur die Frage zwischen der altslawischen Sprache u. der russischen Sprache entstehen.“). Tu má ovšem moderní ruština oproti staroslověnětině jasné výhody.

F. Wollman ve své knize *Slavismy a antislavismy za jara národů* (1968) zcela zřejmě Štúra kritizuje, ale není to kritika zdrcující, i když je ostrá. Kdyby si Wollman myslel, že Štúrův spis je plytký paskvil, jistě by mu nevěnoval tolik místa a v kapitole o „bratuškách“ by tak nedominoval: ta je v podstatě celá takřka výlučně o Štúrovi a jeho rusofilském díle. Důvody, proč tento Štúr u nás za doby socialismu nevycházel, jsou Wollmanovi zřejmé (kritika marxismu, i když je to vlastně pár řádků) a sám tuto kritiku vlastně dotváří nekompromisními komentáři k tématu Marx, Engels a Slované. Především Wollman hledá, nachází a poněkud

² Das Slawenthum und die Welt der Zukunft Ludovíta Štúra, edice Josefa Jiráskova, Wollmanovy Slavismy a antislavismy za jara národů a jejich pesahy. In: Zrkadlenie/Zrcadlení. Česko-slovenská revue 2006, č. 4, s. 34–44.

démonizuje hlavného Štúra inspirátora. Když srovnává Štúra s Gercenem, zjišťuje, že silný vliv na něho musel mít Michail Fjodorovič Rajevskij, církevní činitel, k němuž se dnes Rusové zase pokorně vracejí.³ Především to byl úspěšný neoficiální diplomat a citlivý propagátor carismu v zahraničí, sugestivní šířitel pravosláví: působil jako kněz při pravoslavných chrámech ve Stockholmu a zejména ve Vídni, kde působil celkem 42 let. Štúr musí ve svém výkladu především popřít šanci Poláků být místo Rusů takovým vůdcem Slovanstva (v Polsku idea panslavismu začala, nikoli u obrozenských Čechů) a to je vůbec nejobtížnější, nicméně i s tím se Štúr vypořádal tak, že Poláci si podle něho jako národ vystačí sami – jako červená nit se Štúrovým spisem vine polemika s Gercenem a Havlíčkem. Ani Štúr však nemůže být vždy důsledný: to, co Rusům vytýká, je ovšem nevolnictví. Wollman také správně upozorňuje, že Štúrův spis vznikl jindy, než soudil Pypin (podle V. N. Korableva to bylo v letech 1854–55: je tu zmínka o Ludvíku Napoleonovi jako o prezidentovi): z toho vyplývá, že *Das Slawenthum* vznikalo postupně navrstvováním, přičemž ta podstatná vrstva se rodí před Krymskou válkou, která možnosti Ruska podlomila. To, co Wollman jako kritický duch Štúrovi nejvíce vyčítá, je jeho pravoslavné vidění slovanských dějin, zejména husitství jako svérázného návratu k ortodoxii (To, že husitství vzniká v lůně všeobecné církve, je zřejmé, ale nelze na druhé straně nevidět ani popírat východní prameny herezí, z nichž se rodilo a jimiž se hlubinně inspirovalo a které procházely ortodoxními teritorii). Tu se také rodí to podstatné, co je snad nejdůležitějším potenciálním přesahem Štúrova spisu, totiž na linii pozdního slavjanofila, kataklyzmatického lyrika F. I. Tjutčeva (jeho diplomatická kariéra a přichylnost k carismu, stejně jako jeho báseň *Ruská geografie*, kde se hranice Ruského impéria kladou mezi řeky Ganges, Nil a Labe, je notoricky známa⁴), Nikolaje Jakovleviče Danilevského (1822–1885) jako autora *Ruska a Evropy* a T. G. Masaryka, jenž mu stejně nazvaným německy psaným spisem odpověděl a ovšem Josefa Holečka s jeho dílem publicistickým i prozaickým.

³ Viz *Cesty na Východ: Češi v korespondenci M. F. Rajevského*. Ed.: Vratislav Doubek. Masarykův ústav – Archiv AV ČR, Praha 2006. Také V. Doubek: *Česká politika a Rusko: 1848–1914*. Academia, Praha 2004.

⁴ Viz o том Экштут, С.: Тютчев. Тайный советник и камергер. Прогресс-Традиция. Москва 2003. Viz naši rec. in: *Opera Slavica*, XIV., 2004, č. 1, s. 60–61.

Nicméně úvod I. M. Poročkinové, která mezi Slováky jaksí automaticky zařadila i T. G. Masaryka, který Petrohrad ovšem také navštívil (byl to arciť Slovák, snad po otci, ale jinak spíše moravský), ale zcela oprávněně i další (Vladimír Krivoš, 1865–1942, z Liptovského Sv. Mikuláše, samozřejmě Dušan Makovický, 1866–1921, Tolstého lékař a autor Jasnopoljanských zápisků, tolstojovec Albert Škarvan, 1869–1926). Ovšem že součástí rusko-slovenských styků je také anabáze československých legií. Škoda, že se autorka nezmínila o rusko-, resp. sovětsko-slovenských vztazích v době tzv. Slovenského štátu (první samostatné Slovenské republiky), kdy tu byl čilý politický i kulturní ruch, jenž Slováci nyní dle zno- vu objevují, ruch politicky poněkud kontroverzní také vzhledem k osudu původního Československa.

Vynikající studii přispěl V. V. Michajlenko (*Академическая и государственная деятельность М. А. Балузьянского*). Rodák ze Zemplínska (Vyšná Olšava u Tokajíka, 1769–1847), z uniatské rodiny, nositel vysokých carských řádů, se svými radami ze sféry ekonomiky stal pro řadu ruských reformátorů téměř nepostradatelným. O vysoké vážnosti, které se v carském Rusku těšil, svědčí nejen události jeho života, ale také jeho pohřeb a vztah cara Mikuláše k jeho odkazu. Známy bohemista Oleg Malevič píše ve své studii (*Словацкие представители в Санкт-Петербурге в 1865 г.*) o aktivitě Slováků v roce rakousko-uherského vyrovnání a ruské Etnografické výstavy. Neobyčejně barvitý je popis setkávání a banketů, jichž se slovenští i čeští hosté účastnili. Jeden z obědů se udál v domě kupce Lichačova na Něvském 58: domnívám se, že to byl děd proslulého medievisty D. S. Lichačova, alespoň soudě podle jeho paměť⁵ – škoda, že se k tomu Malevič nevyjádřil. Týž autor velmi kompetentně pojednává o slovenských novinách (*Slovenské hlasy*) a novinářích v Petrohradě za první světové války: ukazuje se, že shody mezi Čechy a Slováky se dosahovalo jen těžce. I. M. Poročkinová a O. Malevič pak píšou o slovenských novinářích (*Блистательная плеяда словацких журналистов*), a to o Bohdanovi Pavlů (1883–1938), Vladimíru Hurbanovi (1883–1949), Ivanu Markovičovi (1888–1944) a Jankovi Jesenském (1874–1945). Skvělý materiál z archivů carské ochranky přináší stať S. I. Andrejeva o petrohradském pobytu M. R. Štefánika (*Петербургские адреса Милана Растислава Штефаника*), stejně jako dodatek o Štefánikovi jako astronomovi a Pulkovské observatoři (S. S. Smirnov) a práce V. D. Savického o Petru Karvašovi, která se již dotýká v podstatě nejno-

⁵ Viz Д. С. Лихачев: Я вспоминаю. Прогресс, Москва 1991.

vějššího období rusko-slovenských vztahů a leningradských inscenací Karvašových her.

Zejména analýzy slovensko-českého či přesněji chtěného československého působení v carském Rusku i později za první světové války ukazují, že zde bylo mezi Čechy a Slováky v zahraničí více neshod než shod, více slabší vzájemnosti až nevzájemnosti než vzájemnosti, že spory politické i jiné byly fundamentální, dotýkaly se podstaty a že se společné zájmy projevovaly často jen pod vnějším tlakem. Tyto vlastnosti česko-slovenského geopolitického vztahu se pak prokázaly i během další existence v společném státě jak v období meziválečném, tak v době po roce 1945 a vyjevovaly se o to silněji, oč více byly z různých důvodů retušovány. Rusko působilo často jako lakmusový papírek: podněcovalo, obnažovalo; je zřejmé, že ono a jeho duchovní proudy a především totální politizace kultury včetně krásné literatury, stejně jako jeho „revoluce“ inspirovaly T. G. Masaryka k praktické politice⁶, že to byla koncepce politického kroužkaření, jež dala vznik českým Ruským kroužkům na každém českém a moravském či slezském maloměstě na počátku 20. století (v brněnském byl velmi agilní Leoš Janáček), že to byla táž politická idea, která vedla ke „kolektivnosti“ (dnes bychom řekli spíše k týmovosti) vědeckého života v pojetí mladého, poněkud doktrinářského Romana Jakobsona, když s Vilémem Mathesiem zakládal Pražský lingvistický kroužek.⁷ Také ve vztahu česko-slovenském je to drsná ruská politická realita, která za idylickým národovectvím a idealizovanou slovanskou ideou odhaluje zcela pragmatické vztahy a hlubinné rozdíly tkvící v odlišnosti minulé i přítomné.

⁶ Viz I. Pospíšil: T. G. Masaryk a literárnost ruské revoluce. In: Tomáš Garrigue Masaryk a ruské revoluce. Sborník příspěvků z V. ročníku semináře Masarykova muzea v Hodoníně, 19. listopadu 1997. Masarykovo muzeum v Hodoníně, Hodonín 1998, s. 5–13. Týž: T. G. Masaryk jako rusista. In: Tomáš Garrigue Masaryk a věda. Sborník příspěvků ze VII. ročníku semináře Masarykova muzea v Hodoníně 10. listopadu 1999. Masarykovo muzeum v Hodoníně, Hodonín 2000, s. 88–99.

⁷ Viz I. Pospíšil: Temperamentní vědec a odvážný iniciátor Roman Jakobson. Universitas, Brno, 2006, č. 3, s. 66–68. Týž: Rasanz und Feingefühl: Zum Phänomen Mitteleuropa in der Zwischenkriegszeit. In: Litteraria Humanitas XI. Crossroads of Cultures: Central Europe, Kreuzwege der Kulturen: Mitteleuropa, Křižovatky kultury: Střední Evropa, Перекрестки культуры Средня Европа. Masarykova univerzita, Filozofická fakulta, Ústav slavistiky, Brno 2002.